

Fra Emmerlev til Holmen

Orlogsflådens faste styrmænd i 1700-tallet

Af MARTIN RHEINHEIMER OG JAKOB SEERUP

Den danske Søetat var i 1700-tallet den største maritime institution i Danmark-Norge. Søetatens personel omfattede en stor variation af forskellige specialiserede grupper. Selvom søkadetterne modtog undervisning i navigation, og søofficererne derfor havde masser af teoretisk viden om at navigere et skib, var det ikke dem, som havde ansvaret for at styre skibet. Dette ansvar var overladt til styrmændene om bord. Forbavsende mange af dem kom fra Emmerlev Sogn i Sønderjylland. Martin Rheinheimer og Jakob Seerup prøver i denne artikel at finde en forklaring på dette.

Som den største maritime institution i Danmark-Norge omfattede den danske Søetat i 1700-tallet betydelige anlæg i København; men dens virksomhed havde også store konsekvenser for det maritime erhverv i resten af kongeriget. Det var først og fremmest i kraft af enrollerings-systemet, der betød, at ca. 2.000 søfolk fra Danmark og Norge årligt skulle stille til tjeneste på linjeskibene som en slags værnepligtige. På Holmen arbejdede ca. 5.000 mand, der var kontraktansat »stampersonel«. De var organiseret i fire divisioner og en række håndværkerkompagnier, kendt som »den faste stok«. Orlogsflåden bestod i 1700-tallet af 25-30 linjeskibe med flere end 50 kanoner, 15-20 fregatter og et større antal mindre fartøjer. Det var langt fra alle disse skibe, der hvert år blev udrustet. Som regel klarede man sig med tre fregatter som vagtskibe ved Københavns Red, i Sundet og på Store Bælt og yderligere et par fregatter til øvelsessejlad og andre mindre opgaver. Brugen af linjeskibene var i fredelige år begrænset til besejling af nybyggede skibe og evt. kortere øvelsessejladser med relativt få skibe. Afhængigt af den sikkerhedspolitiske situation kunne der i mere ufredelige år være udrustet et sted mellem fem og ti linjeskibe og et tilsvarende antal fregatter.

Søetatens personel omfattede en stor variation af forskellige specialiserede grupper. Der var alt fra menige matroser og artillerister over underofficerer, håndværkere og officerer til de såkaldte »betjenter« – civile embedsmænd som f.eks. skibsskrivere, kahytsskrivere og styr-

Gouache forestillende to 60-kanonersskibe, forrest til højre ISLAND, i baggrunden til venstre et søsterskib. Clemens Mogensen Rønneby, ca. 1750. Overstyrmand Hans Hansen fra Emmerlev var i 1757–58 på togt til Middelhavet med ISLAND. (Orlogsmuseet).

mænd. Om bord på skibene var arbejdet organiseret efter et nøje defineret reglement i Søkrigsartiklerne. Selvom søkadetterne modtog undervisning i navigation, og søofficererne derfor havde masser af teoretisk viden om at navigere et skib, var det imidlertid ikke dem, som havde ansvaret for at styre skibet. Dette ansvar var overladt til styrmanden eller styrmændene om bord.

Styrmænd ved Søetaten

Styrmænd ved Søetaten var civilt ansatte »betjenter« og ikke underofficer. De havde ofte en baggrund i den civile søfart.¹ Lønæssigt var de placeret i den øverste del i gruppen af betjenter og underofficerer. De bedst lønnede overstyrmand på linjeskibe var næsten ligeså vel-lønnede som de lavestlønnede løjtnanter. De fleste styrmænd var bedre lønnet end søkadetter. Styrmændenes løn var differentieret efter skibets størrelse. Det var mere lønsomt at være styrmand på et

Tabel 1: Løn for Søetatens styrmænd ved udkommandoer, 1770.²

Rang	Gage til skibs	Kostpenge	I alt
Overstyrmand, linjeskib	16 rigsdaler	6 rigsdaler	22 rigsdaler
Overstyrmand, fregat	14 rigsdaler	6 rigsdaler	20 rigsdaler
Understyrmand, linjeskib	12 rigsdaler	6 rigsdaler	18 rigsdaler
Understyrmand, fregat	10 rigsdaler	6 rigsdaler	16 rigsdaler

linjeskib end på en fregat. De forskellige styrmandsgruppers gage ved udkommandoer i 1770 er vist i tabel 1.

Der var to niveauer i styrmandsgruppen, en overstyrmand og en eller to understyrmænd. Disse kunne enten tages fra de enrulleredes tal, eller også kunne de være af den lille gruppe af Søetatens faste styrmænd, som senere skal beskrives i denne artikel. I Søkrigsartiklerne blev det indskærpet, at styrmændene selv skulle tilvejebringe de fornødne instrumenter: »Han skal selv være forsynet med Quadrant, Grad-Stok, Søe-Bøger, Charter, og hvad til Styrmandskab er nødigt, og tilsee, at Under-Styrmændene sig og dermed have forsynet«. ³

Hvis ikke styrmændene havde disse instrumenter, måtte de indkøbes af skibschefen og fratrækkes styrmandens løn. Disse instrumenter med videre repræsenterede en ganske høj værdi og vidner om, at styrmænd ikke var fattigfolk. En understyrmand fik fire rigsdaler månedligt, og en overstyrmand seks. ⁴ Hertil kom, at mange af dem også privat havde andel i små rederier eller ligefrem selv drev rederivirksomhed i mindre skala. Ud over de nævnte instrumenter og materialer var der naturligvis andet inventar, som skulle være om bord på skibet som standard. ⁵ Det var eksempelvis en del ekstra kompasser og kompasroser og timeglas af forskellig størrelse. Til brug ved måling af skibets fart var der en logvinde, og for at bestemme vanddybden var der blylodder af forskellig vægt. Til at lodde de helt store dybder havde man et lod, der vejede hele 60 pund.

Søkrigsartiklerne fra 1752 anviste, at overstyrmanden »under Chefen [skulle] dirigere Skibets Sejlads, og, naar Chefen har sagt, hvor de skal hen, sætte Coursen, hvor de skal sejle, og for samme være ansvarlig«. ⁶ Man kan undre sig over, at officererne ikke havde ansvaret for navigationen, når nu de havde modtaget undervisning på højt niveau i denne videnskab. Det ovenstående citat fra Søkrigsartiklerne viser, at ikke engang kursberegningen blev overladt til officererne. Naturligvis kan man tolke »under Chefen« derhen, at udstikningen af kursen skete i et samarbejde med den navigationskyndi-

Admiralitetet i København, tegnet af generalbygmester Laurids de Thurah. Herfra sendtes der hver vinter breve til de »holstenske« styrmænd med besked om, hvornår på foråret de skulle indfinde sig i København. (Orlogsmuseet).

ge skibschef. Selvom det altså var styrmændenes ansvar at styre skibene, tyder nogle oplysninger på, at det ikke var helt uproblematisk. Da søkadetten Peter Schjøning i 1753 nedskrev sine erfaringer fra en rejse til Middelhavet, fremhævede han blandt andet, at de logbøger over kurs og afdrift, som kadetterne holdt undervejs, blev betragtet som mere pålidelige end den logbog, styrmændene førte: »Kadetterne holdt og under Seyl deres egen logbog, da en paa hver Qvarter loggede, forbedrede Coursen efter Afdrift etc. og skrev paa Tavlen⁷ og siden indførte det i Logbogen, (...) hvilken logbog blev altid præfereret Styr-Mændenes saasom de ey brugte Marin Calenderen.«⁸ Marinekalenderen var en samling af tabeller over solhøjder etc. på forskellige positioner, der lettede navigationen væsentligt.

Schjøning og de øvrige kadetter havde ellers undervejs fået ordre om at undervise styrmændene i Marinekalenderen.⁹ Dette samtidige udsagn bekræfter H.G. Gardes analyse i hans søkrigshistorie fra 1852, hvor forfatteren anførte, at styrmændenes rolle gradvist blev udspillet, efterhånden som søofficerernes navigationskundskaber forbed-

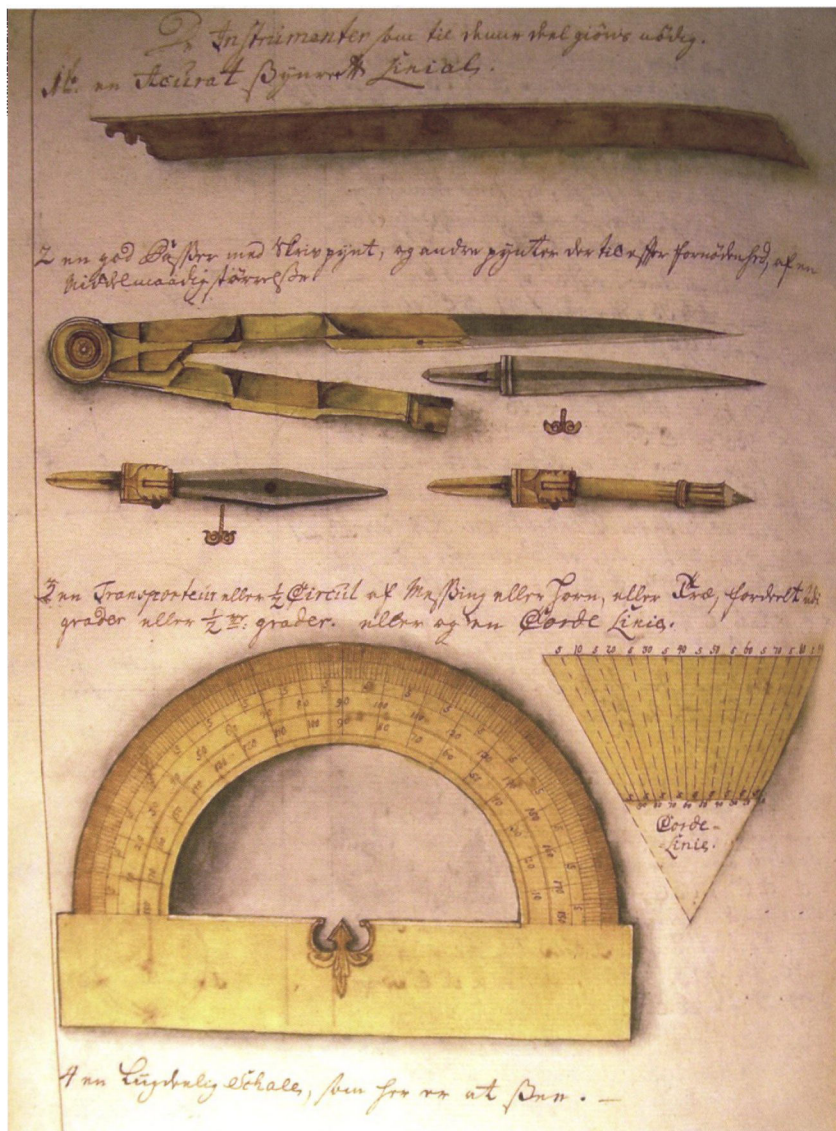
redes: »Officiererne overgik snart Styrmandene i Navigationskunds-
skab, da hine skrede frem med Tiden, medens disse i Almindelighed
bleve staaende næsten paa det gamle Trin«. ¹⁰

Garde nævner også, at Søetatens faste styrmand helt forsvandt un-
der Englandskrigen 1807-14. Der var dog stadig styrmand om bord
på skibene efter 1814, hvorfor de paragraffer, der omhandler styr-
mandene, genfindes stort set uforandret i det 2. oplag af 1752-Sø-
krigsartiklerne fra 1811.

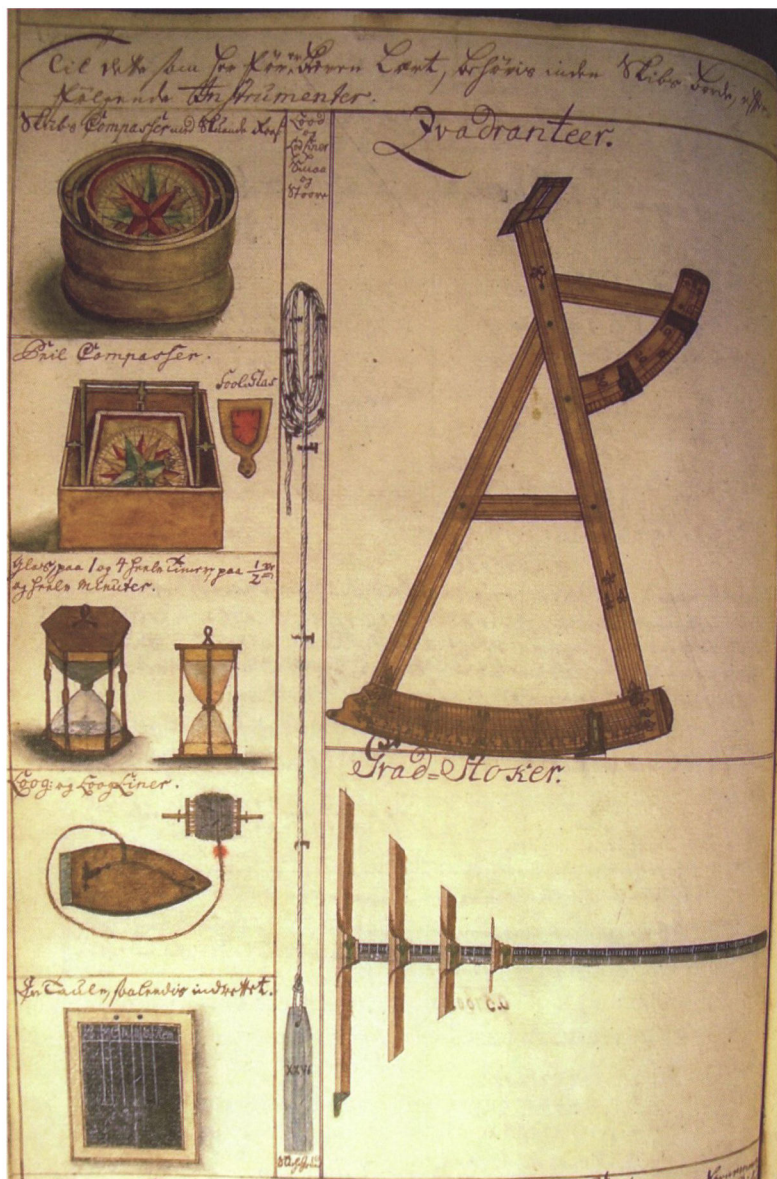
Det medførte protester fra de øvrige søofficerer og især fra søkadet-
ter, da kongen så sent som i 1762 udnævnte civile styrmand eller
skippere til løjtnanter. Det drejede sig om styrmand, der havde været
indkaldt som »månedsløjtnanter« under krigsudrustningen i 1762,
hvor der ikke havde været folk nok. Protesterne havde den ønskede
virkning, og det blev sidste gang, der blev udnævnt søofficerer, som
ikke havde gået på Søkadetakademiet. ¹¹

Styrmandene var en lille, men vigtig gruppe »betjenter« – altså
civile embedsmænd – om bord på de danske linjeskibe. Ved arbejdet
i land havde de ikke nogen rolle at spille. Ved de årlige udrustninger
var de til gengæld nødvendige. I 1743 blev det under flådens dynami-
ske leder Frederik Danneskiold-Samsøes ledelse besluttet at ansætte
30 styrmand for at have en fast kerne, som man altid kunne trække
på. Man havde før haft en gruppe skippere fast tilknyttet, men disse
var blevet afskediget i 1736. Selvom der i perioden 1743-46 blev ansat
i alt 33 styrmand, lykkedes det på grund af dødsfald og afgang allige-
vel aldrig at få besat de 30 poster, og der var kun 17, da man i 1747
besluttede ikke at ansætte flere i en periode. ¹² Resten havde søgt om
afsked eller var døde i mellemtiden, og to af dem var sågar blevet
udnævnt til søløjtnanter.

Ideen om at have et antal faste styrmand ved Søetaten forsvandt
ikke helt med Danneskiold-Samsøes afgang i 1746. Den 20. august
1760 indstillede Det Combinerede Admiralitets og Generalitets Colle-
gium, at der på ny blev ansat faste styrmand, så man havde 12 til
rådighed. ¹³ Dette blev vedtaget ved kgl. resolution den 4. september
samme år. ¹⁴ I indstillingen nævntes det, at de styrmand, man havde
brug for ud over disse 12, kunne findes blandt de enrollerede. Kom-
mitteret ved Søetatens Generalkommissariat F.C. Rosenkrantz kunne
få år senere i 1766 skrive, at der fandtes »et fast Antal Styrmand af 12
udsøgte Styrmand, som er et tilstrækkeligt Antal for Flagskibene«. ¹⁵ I
Holmens Chefs arkiv findes en »Styrmandsprotokol« over de faste

Tegneinstrumenter til brug ved kortlæsning og afstikning af kurs mv., tegnet af søkadtten Friderich Zimmer i 1717. Oppefra og ned er vist lineal, passer med forskellige tegnepenne til at påmontere, halvcirkel-lineal og gradinddelt »Corde-Linie« af messing. (Marinemuseet i Horten, Norge. Foto: Jakob Seerup).

Styrmændenes instrumenter, tegnet af søkadetten Friderich Zimmer i 1717. Der ses øverst fra venstre: Kompas, peilkompas med solglas, håndlog og flynder og styrmændens tavle. Ned midt igennem siden er tegnet lodlinen med markeringer for hver favn og blylodet nederst. Til højre ses kvadrant og gradstok. (Marinemuseet i Horten, Norge. Foto: Jakob Seerup).

styrmand med en liste, der dækker perioden 1741 til 1796.¹⁶ Det kan fastslås, at de faste styrmand aldrig blev afskediget, selvom der forelå en kgl. resolution fra 1747 om deres afskedigelse. Det fremgår dog af protokollen, at der ikke blev ansat nye faste styrmand i perioden 1746-1760. Da der kun var fem af de faste styrmand tilbage i 1760, begyndte man at nyansætte styrmand igen. De 12 faste styrmand figurerer da også i en oversigt over Holmens folk fra 1760'erne.¹⁷

At styrmandene også blev fundet blandt de enrollerede kan bl.a. bekræftes af en bevaret anbefaling af en enrolleret matros fra Vestjylland, som havde gjort tjeneste som tredjestyrmand om bord på fregatten SØE RIDDEREN, »hvilken Tjeneste han meget vel og trolig haver forrettet, vist Erfarenhed, Habilitet, og til Styrmandskabet sig at være særdeles vel skikket«. ¹⁸

Tjenesteforløb

I det følgende anføres nogle eksempler på tjenesteforløb for de faste styrmand. Det er en lille gruppe, men de er veldokumenterede og kan tjene som eksempel på specialisering og organisation af 1700-tallets danske Søetat. Understyrmand Cornelius Brostrup blev antaget den 14. marts 1743 til en månedlig hyre af fire rigsdaler. Han boede i Borgergade »paa Hiørnet af Tvergaden lige for Bageren«. Allerede 14 dage efter ansættelsen kom han ud på sit første togt. De følgende 20 år var han hver sommer ude med flådens fregatter. Hans tjeneste var forholdsvis specialiseret. Han sejlede kun med fregatter og ofte med det samme skib flere år i træk, f.eks. fire år i træk med fregatten SAMSØE. Styrmanden må derfor anses for at have været en person, der kunne sikre kontinuitet i skibets drift. Dette er særlig vigtigt at bemærke, idet den danske Søetat til forskel fra eksempelvis den britiske flåde ikke havde en fast besætning tilknyttet de enkelte skibe. I tabel 2 sammenfattes Brostrups karriere.

Ikke alle de nyansatte styrmand var lige kvalificerede, og det fik konsekvenser for karrieren. Den 17. december 1742 ansattes Hans Christophersen Holm som understyrmand. Hans adresse oplyses at være i Nyhavn hos faderen, havnefoged Christopher Aagesen. Den 5. juli 1743 blev han tilkommanderet linjeskibet SOPHIA FRIDERICA; men allerede dagen efter blev han »Dimitteret formedelst Liderlighed med Drukkenskab«. ²⁰ Man aner, at faderen med sine gode forbindel-

Tabel 2: Cornelius Brostrups tjeneste som fast styrmand.¹⁹

År	Tjeneste
1743	FALKEN, fregat
1744	FALKEN, fregat
1745	RAAE, fregat
1746	RAAE, fregat
1747	RAAE, fregat
1748	HØYENHALD, fregat
1749	CHRISTIANSBORG, fregat
1750	RAAE, fregat
1751	CHRISTIANSBORG, fregat
1752	CHRISTIANSBORG, fregat
1753	SAMSØE, fregat
1754	SAMSØE, fregat
1755	SAMSØE, fregat
1756	SAMSØE, fregat
1757	MØEN, fregat
1758	POMMEREN, fregat
1759	SAMSØE, fregat
1760	POMMEREN, fregat
1761	POMMEREN, fregat
1762	DOQUEN, fregat
1763	DOQUEN, fregat

ser i havnen har fået sin fordrukne søn ind i en fast stilling i håb om at få ham på ret køl.

Et sidste eksempel på de styrmænd, der blev ansat i 1740'erne, som skal nævnes her, er overstyrmanden Hillebrand Pedersen (tabel 3). Han ansattes den 19. februar 1743. Ligesom ovennævnte Cornelius Brostrup, viser Hillebrand Pedersens karriere tegn på specialisering. Hvor

Tabel 3: Hillebrand Pedersens tjeneste som fast styrmand.²¹

År	Tjeneste	Logement
1743	PRINCESSE LOUISE	Paa Christianshavn hos Skipper Ivar Davidsen
1743	JUNCHER GERDT, huggert	-
1744	ANHOLT, huggert	I Viingaardstræde hos Hyre kudsken i porten
1745	PACH-AN, galiot	-
1746	WECH-OP, galiot	I Nyhavn i de 3de Flasker
1747	FORTUNA, defensionsskib	I Store Kongens Gade hos en Skoemager lige over for Steenhuggeren
1748	BLAAE HEJREN, fregat	-
1748	FÆRØE, snau	-
1749	GIV-PAA, galiot	-

Tabel 4: Tommas Pedersen Lunds karriere som fast styrmand.²²
 Under Styrmand af Wester Jyllands Werving No. 212, Maanetlig 4re Rd, Tommas Pedersen Lund

Dato	Logement	I fart med hvem samt hvorhen og med hvad Fartøyt	Hiemkommen med hvad Skipper og Fartøyt og hvorfra
d. 2. Martj 1744	I Adelgaden paa Hiørnet af Printzens Gade. Boer ellers i Ballen Sogn i Hard Knap i Holsteen og Schachenborg Gods samt Riiber-Huus Amt.	D 12te Martj 1744 bevilget at Reise Hiem.	
d. 9. July 1744	Indkommen brev fra ham Dateret Helsingøer d. 7 ditto at være gaeen med en Hollands Fløyt de Tre Systers, som føres af Skipper Jan Jacobsen Ooms til Dantzic		
d. 27 July 1744	Indkommen et brev datteret Riga d 3 July næstleden		
d. 4. April 1746		Delmenhorst D 14 Nov. 1746 bevilget at Reisse Hiem	D 8 Nov: 1746 i Land
d. 22de Octr. 1755		Kom som pagegjær fra Pettersborg	D 24de octr. Forundt Reise pass Hiem. Samme dato blev tilladt at gjøre en Reise til Dantzic med Skipper Hans Risper fra Jetting i Jylland og hid igien i Skibet de 2de Brodre.
d. 16. Dec. 1755			Bevilget forlov at Reise Hiem
d. 17. Martj 1756		Fregat Møen	d 14 oct i Land og d 22 dito forundt pass at Reise , men at være Hiemme til Febr. M. udgang
1757 d. 28de Martj		(Orlog Skibet Slesvig)	I Land fra Orlog skibet Khafn den 18de dec. 1757 og forundt pass at Reisse Hiem den 21de dito at være her igien til April Maanedes udgang 1758
1758 d. 24de April		Diitmerschen	Død fremme (?) var paa Skibet

Brostrup var specialiseret i fregatter, var Hillebrand Pedersen de mindre fartøjers mand, og han sejlede primært med huggert og galioter til sin død den 9. november 1749. Hillebrand flyttede en del rundt, og hans forskellige logementer er medtaget i nedenstående oversigt over hans karriere. De viser, at en overstyrmand med sin månedlige hyre på seks rigsdaler tog til takke med ganske ydmyge boligforhold.

Nogle af de faste styrmænd var ikke helt så faste. Det fremgår af understyrmand Tommas Pedersen Lunds eksempel. Som det fremgår af tabel 4, ernærede han sig også privat som styrmand på handelsskibe. Derfor stod han i rullen som nr. 212 i Wester Jyllands enrolleringsdistrikt. Dette tyder på, at behovet for styrmænd ikke var større, end at man godt kunne undvære denne ene i en del år. I de 14 år, Lund var fast styrmand, var han kun med Søetatens skibe i de tre af årene. Lund var i øvrigt fra Schackenborg Gods, ligesom så mange andre af de senere ansatte styrmænd. Her gengives styrmandsprotokollens oplysninger om ham i sin helhed (tabel 4).

Et senere eksempel er overstyrmanden Peder Andersen, der den 22. oktober 1761 i en alder af 44 år blev antaget som fast styrmand (tabel 5). Han var fra Emmerlev, der hørte under Schackenborg Gods i Riberhus Amt. Det fremgår af hans tjenesteforløb, at der ikke var nogen speciel tilknytning til et enkelt skib eller skibstype.

Den lille gruppe af faste styrmænd er således godt dokumenteret. Inden for gruppen findes eksempler på såvel specialisering som mere almen tjeneste.

Emmerlev Sogn og Søetaten

En stor del af de faste styrmænd, som Danneskiold-Samsøe fik ansat i 1740'erne, og samtlige af dem, der blev antaget i 1760'erne, stammede fra Møgeltønder-området i de kongerigske enklaver i hertugdømmet Slesvig. Peter Schiønning nævner disse styrmænd i sine Strøtanke, men får dem placeret i det forkerte hertugdømme: »... vi er aldrig forlegen for gode Styrmænd, de Holsteenske Styrmænd er fortreff-

Tabel 5: Peder Andersens tjeneste som fast styrmand.

År	Tjeneste
1761	ST. CROIX, fregat, 50 kanoner
1762	DANNEMARK, linjeskib, 70 kanoner
1764	FALSTER, fregat, 30 kanoner
1765	ST. CROIX, fregat, 50 kanoner
1766	DANNEMARK, linjeskib, 70 kanoner
1769	DR. JULIANE MARIE, linjeskib, 70 kanoner
1770	STAABRA, galej
1771	PR. WILHELMINA CAROLINE, linjeskib, 60 kanoner
1773	DEN PRÆGTIGE, linjeskib, 80 kanoner
1777	Pensioneret

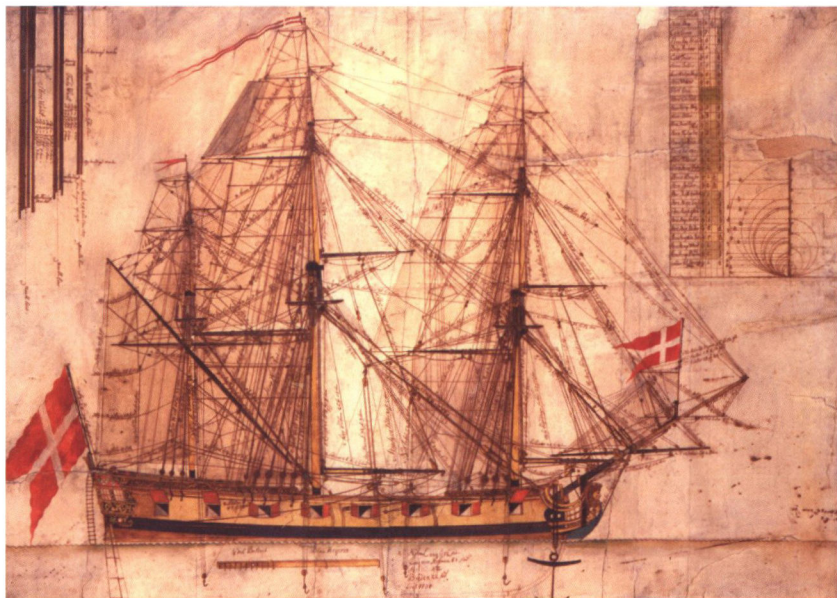

Styrepladsen på 70-kanonersskibet DRONNING JULIANE MARIE fra 1752. Den meget smukke og detaljerede samtidige model viser, hvordan rattet var placeret i læ under skansen. Her hang også tavlen, hvor styrmanden noterede position, kurs, vind, strøm etc. time for time på hele togtet. Her har Hans Jensen Borgemester fra Nyland i Emmerlev Sogn stået vagt, da han i 1759 var overstyrmand på skibet. (Orlogsmuseet).

felig, og vi skulle alleene af dem kunde faae nok til vores heele Flode om det skulle gielde, de vil gjerne fahre med Kongens Skiibe, saasom de der haver bedre end til Coffardis, de har ikke nødig selv at arbeide, faar god Gage, og alene har deres Styrmands Forretning at passe paa«. ²³

De »holstenske« sturmænd kom fra et område, der havde en søfartstradition, selvom det lå forholdsvis langt fra større havnebyer. Det kan forklare, at det var nemmere at få hyre i flåden end på handelskibe. Sturmændene beskrev i øvrigt sig selv som »boende i Holstein«, så de komplicerede folkeretlige tilhørsforhold i Hertugdømmerne har åbenbart været lige så forvirrende for dem som for senere tiders historiestuderende. ²⁴

I Søetatens sturmmandsprotokol er de enkelte faste sturmmands karri-

Sejltægning af fregatten BLAAHEYREN, bygget 1734. Tegningen viser tydeligt, hvor kompliceret rigningen på et orlogsskib var. Styrmandene skulle kunne overskue og beherske dette virvar af sejl og tovværk; det krævede både teoretisk og praktisk viden og erfaring. (Orlogsmuseet)

erer i Søetaten veldokumenteret. Som ovenfor anført, fremgår det af protokollen, at der var en påfaldende forbindelse til Schackenberg Gods ved Tønder (tabel 6). Til og med 1743 havde alle de faste styrmænd deres bopæl i København. Det betyder ikke, at de alle virkelig kom fra København, men vi ved intet om deres oprindelse. Efter 1744 havde en stor del af styrmændene deres bopæl i omegnen af Tønder, nærmere bestemt ved Schackenberg Gods. Ud af de 38 faste styrmænd i Søetaten, der blev ansat i årene fra 1744 til 1795 stammede 20 fra Tønderregnen, fem yderligere fra de nordslesvigske amter Haderslev og Aabenraa. Fra Tønderområdet var der alene fra Emmerlev Sogn 13 styrmænd, fire fra nabosognet Ballum og en fra Døstrup. Disse sogne hørte hovedsageligt under Schackenberg Gods.

I 1661 modtog Hans Schack Møgeltønder Len og det gamle Ribe Bispelen Brinck med birket Ballum og Rømø Sønderland. I de følgende år erhvervede han endnu flere besiddelser. I 1673 blev hans vest-

Tabel 6: Faste styrmænd i Søetatens tjeneste 1741–1795.²⁵

Nr.	Navn	Bopæl	første år	sidste år
1	Johannes Hansen Bodenhof	København	1741	1742
2	Friderich Harding	København	1741	1744
3	Mathias Hansen Top	København	1741	1747
4	Philip Schults	København	1741	1744
5	Stephan Holtzfreser	København	1741	1742
6	Godber Marius	København	1742	1744
7	Søren Andersen Heigaard	København	1742	1744
8	Anders Winter	København	1742	1748
9	Hans Christophersen Holm	København	1742	1743
10	Hillebrand Pedersøn	København	1743	1749
11	Cornelius Brostrup	København	1743	1763
12	Jan Calmer	København	1743	1749
13	Bertel Segelken	København	1743	1744
14	Olle Svendsøn Kongsback	København	1743	1751
15	Anders Ludwigsen	København	1743	1743
16	Hans Pedersen Stilling	København	1743	1751
17	Knud Andersen Molderup	København	1743	1747
18	Jens Mattisen	København	1743	1743
19	Rasmus Nielsen	København	1743	1745
20	Hans Rasmusen	København	1743	1745
21	Ole Schiødt	København	1743	1745
22	Jacob Christiansen	København	1744	1748
23	Peder Pedersen Ebbeltoft	København	1744	1771
24	Tommas Pedersen Lund	Harcknag, Ballum Sogn, Schackenberg Gods	1744	1758
25	Hans Jensen [Borgemester]	Nyland, Emmerlev Sogn, Schackenberg Gods	1744	1760
26	Niels Tommesen	Nyland, Emmerlev Sogn, Schackenberg Gods	1744	1753
27	Hans Andersen Bundsen	Nyland, Emmerlev Sogn, Schackenberg Gods	1744	1757
28	Christen Pedersen Boysen	Rejsby, Ballum Sogn, Schackenberg Gods	1744	1777
29	Hans Hansen	Emmerlev, Tønder Amt	1744	1777
30	Bendix Larsen Brandt	København	1744	1744
31	Peter Cöster	Siil, Tønder Amt	1744	1777
32	Anders Michelsen	København	1746	1783
33	Peter Walter	København	1746	1747
34	Johannes Hansen	Baasbølle, Ballum Sogn, Schackenberg Gods	1760	1769
35	Niels Jacobsen	Sønder Sejerslev, Emmerlev Sogn, Tønder Amt	1760	1770
36	Anders Hans Clemmensen	Emmerlev, Schackenberg Gods	1761	1769
37	Peder Andersen	Emmerlev, Schackenberg Gods	1761	1777
38	Knud Pedersen	Emmerlev, Schackenberg Gods	1761	1762

Tabel 6: Fortsat

Nr.	Navn	Bopæl	første år	sidste år
39	Rejmert Pedersen Smidt	København	1761	1776
40	Hans Nielsen	Emmerlev, Schackenborg Gods	1762	1780
41	Hans Christensen Boysen	Møgeltønder	1765	1784
42	Anders Nielsen	Emmerlev, Schackenborg Gods	1769	1785
43	Jes Jessen	Bechs, Haderslev Amt	1769	1780
44	Claus Lauritzen	Wohnzbechs Sogn, Haderslev Amt	1770	1789
45	Christian Gregersen	Aabenraa	1771	1788
46	Casper Nielsen Cosgaard	Reisby, Ballum Sogn, Schackenborg Gods	1776	1789
47	Jens Brundbye	København	1777	1795
48	Niels Jensen Stafning	København	1778	1778
49	Søren Mortensen	Nyland, Emmerlev Sogn, Riberhus Amt (senere boende i Løgumkloster)	1781	1785
50	Nis Erichsen	Winderop, Haderslev Amt (senere boende i Christiansfeld)	1784	1795
51	Hans Christensen	Nordsejerslev, Emmerlev Sogn	1785	1787
52	Christen Jensen	Nyborg/Fyn		
53	Søren Pedersen Suhr	født i Jylland	1787	1790
54	Peder .... Klein	Sejerslev, Emmerlev Sogn, Tønder Amt	1790	
55	Markus Holst	Aabenraa	1790	1794
56	Johan Lorentzen	Abild, Døstrup Sogn, Løgumkloster	1790	
57	Jens Thygesen		1791	
58	Knudt Thahmisen Schroder		1795	1796
59	Johan Henrich Fasber	Rudkøbing/Langeland	1795	1796

slesvigske godser ophøjet til grevskabet Schackenborg, som bestod indtil 1924.²⁶ Disse områder var kongerigske enklaver i hertugdømmet Slesvig.

Særligt påfaldende er det høje antal af styrmænd fra Emmerlev Sogn. Emmerlev Sogn bestod af landsbyerne Sønder Sejerslev, Nyland, Emmerlev og Kærgård. Størstedelen af sognet tilhørte godset Schackenborg, en lille del tilhørte dog godset Trøjborg.

Fra 1740'erne, hvor de mange styrmænd først optræder, findes der ingen folketællinger. Men Schackenborgs jordebøger giver et indtryk af ejerforholdene i Emmerlev Sogn. De indeholder oplysninger om alle gårde og husmandssteder²⁷, der tilhørte grevskabet og betalte landgilde til greven. I 1742 var der tre gange så mange husmandssteder som gårde (tabel 7). Der fandtes ikke en eneste helgård. De fleste gårde var kun tredjedels- eller kvart-gårde og ofte endda mindre ud-

Tabel 7: Gårde og husmandssteder i Emmerlev Sogn 1742.²⁸

Gårde	1	2/3	1/2	1/3	1/4	1/6	1/8	1/12	<1/12	I alt
Sdr. Sejerslev			1	4	4					9
Nyland										0
Emmerlev			2	7	7	4		2		22
Kærgård		2	3				1			6
I alt	0	2	6	11	11	4	1	2	0	37
Husmandssteder	1	2/3	1/2	1/3	1/4	1/6	1/8	1/12	1/12	I alt
Sdr. Sejerslev	6	1	6	2	1	1				17
Nyland	1		20		6				1	28
Emmerlev	2	1	24	4	15	2			3	51
Kærgård	1		11	2	5	1			1	21
I alt	10	2	61	8	27	4	0	0	5	117

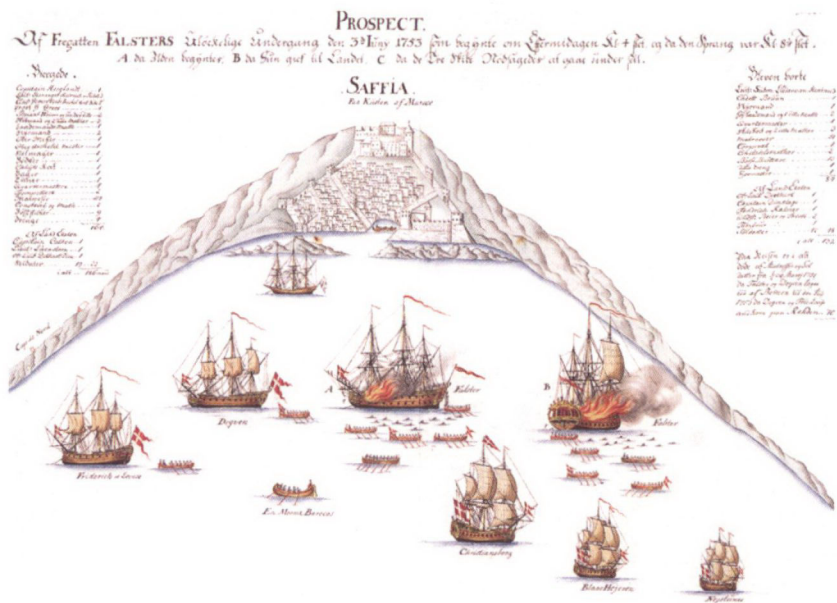
styknings. Dog fandtes der enkelte hele husmandssteder, men halvdelen af husmændene havde kun halve steder, tredjedels-, kvart- eller sjettedelssteder. Vi finder altså især i de mange husmandssteder en ekstrem udstykning af jordlodder med en størrelse, der ikke muliggjorde selvforsørgelse gennem landbruget.

Ud over jordebøgerne findes der også skattelister over landgilde og familieskat. Mens gårdenes og husmandsstedernes landgilde viser brugenes antal og størrelse, giver familieskatten et indtryk af antallet af medarbejdende familiemedlemmer og tjenestefolk. Det skal dog bemærkes, at hustruer og mindre børn som regel ikke dukker op i denne opgørelse (dog findes der blandt husmændene enkelte enker). Den samlede befolkningsstørrelse var altså højere, end de angivne tal lader formode. Tallene for året 1754 findes i tabel 8. Mens der på gårdene var ca. dobbelt så mange medarbejdende familiemedlemmer (foruden hustruer), er dette antal blandt husmændene, som forventet, meget mindre. Det er under alle omstændigheder et faktum, at der var et stort antal mennesker i sognet, der ikke kunne leve af landbrug.

Tabel 8: Landgilde og familieskat i Emmerlev Sogn 1754.²⁹

	Bønder	Bøndernes familie/tjenere	Husmænd	Husmændenes familie/tjenere
Sdr. Sejerslev	9	15	18	7
Nyland			32	7
Emmerlev	20	22	49	10
Kærgård	6	15	20	7
Præst/degn	(2)	13		
I alt	37	65	119	31

Fregatten FALSTER brænder på Safis red i Marokko i 1753 under en dansk aktion imod sørovervæsenet i Middelhavet. Ved den lejlighed omkom understyrmand Niels Tommensen fra Nyland i Emmerlev Sogn. I styrmandsprotokollen står »opbrent med Fregatten den 3die Juni 1753 ved Maroque«. 132 af den 319 mand store besætning omkom.

Tabel 9: Erhverv i Emmerlev Sogn 1787.³¹

	Sønder Sejerslev	Nyland	Emmerlev	Kærgård	I alt
Mænd					
Bønder	12	0	22	6	40
Daglejer	6	9	10	7	32
Håndværker	3	2	1	0	6
Lærere/præster	4	1	0	2	7
Søfolk	5	10	26	2	43
I alt	30	22	59	17	128
Kvinder					
Knipler	9	13	26	8	56
Spinder	0	2	1	3	6
I alt	9	15	27	11	62
Husstande	30	30	73	27	160
Indbyggere	118	79	222	70	489
- deraf under Schackenborg Gods	104	77	197	54	432

1787 fandt den første folketælling sted, fra hvilken vi har de optællingslister med navne bevaret, som også indeholder angivelse af erhverv.³⁰ Folketællingen kan give et godt billede af befolkningssammensætningen og erhverv (tabel 9). Her kan vi se, hvad de mange småbønder og husmænd levede af. Ud af de tilsammen 489 indbyggere stod de 432 under godset Schackenborg, 57 under godset Trøjborg.

I Emmerlev Sogn var der i 1787 flere søfolk end bønder, hvilket er usædvanligt for et landsogn. Andelen af søfolk var meget høj med 34% af de erhvervsaktive mænd. Schackenborgernes andel på 36% var endda dobbelt så høj som Trøjborgernes, hvor kun 18% var søfarende. I landsbyerne Emmerlev og Nyland lå andelen af søfarende på ca. 45%, mens Sønder Sejerslev og Kærgård med hhv. 17% og 12% lå tydeligt lavere (begge godser samlet).

Ud af de 43 søfolk i sognet var de 8 skipper, 6 styrmænd og 29 matroser. 18 af matroserne – næsten halvdelen af søfolkene – var ifølge folketællingslisten enrollerede – udkommanderet med Søetatens skibe det år.

Jorden i Emmerlev var ud fra et landbrugsmæssigt synspunkt forholdsvis ringe. Dette var muligvis en årsag til, at mange af indbyggerne søgte en ekstra indtægt i protoindustrielle (før-industrielle) aktiviteter. Mens mand og kone andre steder var fælles om at være beskæftiget i landbruget, finder vi i Emmerlev Sogn 56 kvinder, der var aktive som kniplersker. Hertil kom 6 spindekoner. Antallet af mandlige daglønner (husmænd, daglejere, hyremænd) på 32 er næsten lige så højt som antallet af jordbesiddende bønder. En mand havde som væver³² på samme måde et protoindustrielt arbejde.

Knipleri var et klassisk protoindustrielt arbejde, der udelukkende udøvedes af kvinder. På Tønder-egnen var det meget udbredt og blev gennemført i forlagsvæsen for købmændene fra Tønder. Købmændene leverede garn og mønstre og aftog de færdige produkter. Enkelte købmænd beskæftigede mellem 50 og 1500 kvinder, som først blev betalt, når de leverede de færdige kniplinger. Lønningen var forholdsvis dårlig, og afhængigheden af købmændene stor.³³ Mens spinderi var en beskæftigelse for de allerfattigste kvinder og ikke forudsatte nogen forhåndskundskaber, var kniplieriet en specialiseret beskæftigelse, der krævede både viden og værdifulde råvarer. Kniplieriet gav ikke blot mange enlige kvinder i Emmerlev Sogn et udkomme, det var også en indtjeningsmulighed for familier, der ikke var beskæftiget i landbruget. Mens man i andre søfartsområder som Amrum eller Föhr kan

konstatere, at der var et stort overskud af kvinder,³⁴ er balancen mellem kønnene i Emmerlev Sogn med 246 kvinder og 243 mænd næsten ligelig. Dette hænger sikkert sammen med, at færre mænd rejste bort, idet deres koner i kraft af knipleriet kunne få et udkomme, mens manden var borte til søs. Den kvindelige protoindustri udgjorde altså en modvægt til mændenes søfart. Kombinationen af søfart og knipleri gav familier uden landbrugsbaggrund en eksistensmulighed, som de ellers ikke ville have haft. På denne baggrund blev det muligt at stifte familie uden først at skulle vente på at overtage en gård eller en håndværksvirksomhed.

At den danske Søetat rekrutterede så mange styrmænd og matroser fra godset Schackenborg, hænger også sammen med, at Vesterhavserne siden 1735 i stor udstrækning ophørte med at stille folk til flåden. Egentlig havde man kun undtaget befolkningen fra militærtjeneste i Landetaten netop for at have de mange søfolk til rådighed for Søetaten som kvalificeret mandskab til orlogsflåden. Men undtagelsen blev forstået som en generel befrielse for at stille folk til al militærtjeneste, og øboerne prøvede at undgå at stille til tjeneste i Søetaten. Pligten til at stille med enrollerede søfolk gled næsten bort i glemselen, før den blev genindført i 1780.³⁵ Netop på øerne var antallet af søfolk særlig højt – på de kongerigske øer Amrum og Vesterland-Föhr var mere end 80% af mændene i 1787 beskæftiget i søfarten.³⁶ Indtil 1780 var disse dog de facto undtaget fra at stille til tjeneste i Søetaten. Søetaten måtte altså rekruttere kvalificerede søfolk til flåden fra andre områder med tradition for søfart. Det var nærliggende at finde sådanne folk i det nært beliggende grevskab Schackenborg. For den jordløse underklasse var kombinationen af tjeneste i flåden og kvindernes knipleri en god måde at sikre sin eksistens på. Så de første styrmænd trak snart flere med sig til flåden. Ganske som ved andre arbejdsændringer opstod en vandringslinje, der medførte koncentration i en bestemt egn. Et lignende eksempel finder vi f.eks. blandt de øfrisiske søfolk, der omkring år 1700 begyndte at sejle ud fra Trondhjem, hvor mange af dem valgte at bosætte sig.³⁷ Også her trak de første migrantere succes flere med sig. Dette bekræftes af et brev fra styrmænd Hans Jensen Borgemester til Holmens chef, hvor han skriver, at de styrmænd, der det år var beordret til flåden, alle ville indfinde sig i København, så snart de kunne komme frem. Han tilføjede: »men i fald der skulde behøves inu flere Styrmænd til Hans Mayts. Tieneste til foraaaret, kunde her inu vel bringes nogle til Veyek«.³⁸

*Gravsten på Emmerlev kirkegård minder endnu i dag om sognets maritime kontakter.
(Foto: Martin Rheinheimer)*

Endnu i det 19. århundrede havde Emmerlev sin søfartstradition i behold. Det fremgår bl.a. af to gravsten med skibsafbildninger, der endnu i dag kan ses på kirkegården i Emmerlev.

NOTER

1. G. A. Koefoed: *Dansk Søe Ord-Bog, Søhistoriske Skrifter XVII*, 1993, s. 173.
2. Det kongelige Bibliotek (KB), Håndskriftssamlingen, Ny kongelig Samling (NKS) 782, 4to, Haxthausens lommebog, s. 133.
3. *Søkrigsartiklerne* (SKA) 1752, § 347.
4. Rigsarkivet (RA), Søetaten, Holmens Chef, Styrmandsprotokol 1741-91.
5. KB, Håndskriftssamlingen, NKS 4494, opslag 37: Reglement ca. 1760.
6. SKA 1752, § 355.
7. Sådanne tavler var af skifer og er fundet i vraget af LOSSEN, se Molaug, Svein: *Fregatten »Lossen« - Et kulturhistorisk skattekammer*, Norsk Sjøfartsmuseum, Oslo 1983, s. 148.
8. KB, Håndskriftssamling, Peter Schiønnings Journal for 19. august 1753.
9. KB, Håndskriftssamling, Peter Schiønnings Journal for 8. november 1752.
10. H.G. Garde: *Den dansk-norske Sømagts Historie 1700-1814*, Kbh. 1852, s. 178-79.
11. H.C.A. Lund: *Søkadetkorpsets Historie 1701-1901*, Kbh. 1901, s. 112. Iflg. H.G. Garde: *Efterretninger om den danske og norske Sømagt*, 1835, bd. 3, s. 427, drejede det sig om 8 ud af 20 styrmænd, der i 1762 blev »optagne i Søe-Etaten«.
12. RA, Søetatens Generalkommissariat, Kgl. Resolution af 22. september 1747. Se også Admiralitetets Generalkopibog, 1746-48 s. 443, brev dateret 27. september 1747.
13. RA, Søetaten, Mønsterskriveren ved Søfolket, Resolutionsprotokol 1750-60, s. 486.
14. RA, Søetaten, Mønsterskriveren ved Søfolket, Resolutionsprotokol 1750-60, s. 478ff.
15. Brev dateret 26. marts 1766 udgivet i *Efterretninger om den Danske Søe=Etat fra forrige Tider*, København 1790, s. 30f.
16. RA, Søetatens Arkiv, Holmens Chef, Styrmandsprotokol 1741-1796. Der var ganske vist kun 11 styrmænd i 1766.
17. KB, Håndskriftssamlingen, NKS 792, 4to, s. 95: »Desuden anført paa Holmens Konto ... 12 faste Styrmænd«.
18. KB, Håndskriftssamlingen, Schiøn. 20, 4to, brev dat. Kbh. d. 15. september 1773.
19. RA, Søetatens Arkiv, Holmens Chef, Styrmandsprotokol 1741-1796, s. 11.
20. RA, Søetatens Arkiv, Holmens Chef, Styrmandsprotokol 1741-1796, s. 9.
21. RA, Søetatens Arkiv, Holmens Chef, Styrmandsprotokol 1741-1796, s. 10.
22. RA, Søetatens Arkiv, Holmens Chef, Styrmandsprotokol 1741-1796, s. 24f.
23. KB, Håndskriftssamlingen, Schiøn. 57, 4to, s. 306.
24. RA, Holmens Chef, »Standretssager« (i virkeligheden Ekvipagemesterens indkomne sager), for 1757: Brev til Holmens Chef fra styrmænd Hans Andersen Bundsen på vegne af de faste styrmænd i Emmerlev vedr. transport til København, dateret 3. februar 1757.
25. RA, Søetatens Arkiv, Holmens Chef, Styrmandsprotokol 1741-1796. Bopælsens tilhørsforhold til bestemte jurisdiktioner er anført som i kilden og er ikke altid korrekt.
26. Jf. Carsten Porskrog Rasmussen: *Rentegods og hovedgårdsdrift. Godsstrukturer og godsøkonomi i hertug-*

- dømmet Slesvig 1524-1770, Aabenraa 2003, bd. 2, s. 151-155.
27. Husmændene bliver i kilden kaldt »kaadner« – en betegnelse, som var udbredt i Sønderjylland.
  28. Landsarkivet for Sønderjylland, Aabenraa (LAA), Schackenborg godsarkiv nr. 548: Grevskabet Schackenborgs jordebog 1742.
  29. LAA, Schackenborg godsarkiv nr. 973: Specification over landgilde ... pro anno 1754; Fortegnelse paa unge folck af Schackenborger tiene-re i Emmerleff Sogn, som er skatt-skyldige 2te termin familie-skatt forfalden til d. 1. jan. 1754.
  30. RA, Folketællinger 1787, Emmerlev Sogn.
  31. I tabel 9 er han talt som håndværker.
  32. Om protoindustrien jf. S. Schoubye: *Kniplingsindustrien på Tønderegnen*, Tønder 1968; Mette Guldborg: *Jydepotter fra Varde-egnen. Produktion og handel ca. 1650-1850*, Landbohistorisk Selskab 1999, s. 22.
  33. Jf. Martin Rheinheimer: »Eine maritime Gesellschaft im Wandel. Amrum im 19. Jahrhundert«, *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 132 (2007), s. 82-84; Brar C. Roeloffs og Knud Wilke: *Westerlandföhr und Amrum im 18. Jahrhundert. Eine regional-spezifische Studie aufgrund der Volkszählungen 1769 und 1787 in St. Laurentii und St. Clemens*, Husum 2000, s. 14-18.
  34. RA, Folketælling 1787, Emmerlev Sogn.
  35. Jf. Fritz Joachim Falk: *Föhrer Handelsfahrt um 1800. Die vergessene Altonaer Periode nach zeitgenössischen Quellen dargestellt*, Bredstedt 1987, s. 22; Walter Lüden: *Föhrer Seefahrer und ihre Schiffe. Walfang und Kauffahrteischiffahrt*, 2. opl., Heide 1989, s. 91; Konrad Grunsky: *Kapitäne, Steuerleute und Matrosen von der Insel Föhr. Eine Liste von 1798 als sozialgeschichtliche Quelle*, Husum 1990, s. 8-11.
  36. Jf. Rheinheimer, 2007, s. 86-91; Roeloffs/Wilke, 2000, s. 18-22.
  37. Jf. Georg Quedens: »Inselfriesische Seefahrer in Trondheim«, i: Robert Bohn (Hrsg.): *Nordfriesische Seefahrer in der frühen Neuzeit*, Amsterdam 1999, s. 45-77.
  38. RA, Holmens Chef, »Standretssager« (i virkeligheden Ekvipagemesterens indkomne sager), for 1758: Brev fra fast styrmand Hans Jensen Borgemester i Emmerlev vedr. styrmændenes transport til København dateret 23. januar 1758.